

СЪВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ

Не ми е известно другаде да е направено такова издание, каквото замисли и осъществи малкият колектив в състав Стойко Божков, Стоян Стоименов и Христо Дудевски. Да се издирят многобройни публикации и документи, отнасящи се за проникването, разпространението и влиянието на съветската литература в България от Октомврийската революция до 9 септември 1944 г., да се организира написването на спомени от страна на писатели, културни дейци, книгоиздатели, разпространители и редови читатели на съветската книга — това е наистина трудна работа, но тя се оказва по силите на тримата съставители и редактори. Преди всичко следва да се подчертае, че те са си били поставили една реална и полезна задача. Реална — защото и тримата имат присърце делото на съветската литература и българосъветските литературни връзки и разполагат със солиден непосреден житейско-практически и изследователски опит в тази област. И главно — защото самата наша история предлага наистина много материал. И все пак неизбежно е било осъществяването на задачата да заангажира внимание и сили в продължение на близо 14 години — толкова голяма по обем издирвателска, събирателска и редакторска работа е трябвало да извършат.

Двумият сборник „Съветската литература в България — 1918—1944“ обхваща проникването, разпространението и влиянието не само на художествено-литературното творчество, а на съветската книжнина изобщо — идеологическа (историческа, философска, икономическа, естетическа, педагогическа), естественонаучна и т. н. Освен това в неговия обсег частично влиза разпространението и влиянието в България на произведенията на съветската кинематография, музика, театър, изобразително изкуство. По-голямата част от сборниците обаче е посветена на съветската художествена

литература. В настоящата рецензия имам предвид именно материалите (статии, отзиви, спомени, документи), свързани с художествената литература.

Тези материали свидетелствуват преди всичко, че у нас в продължение на двадесет и шест години след Октомврийската социалистическа революция е водена системна и организирана борба в защита на съветската книга, за преодоляване многобройните пречки, които реакционните управляващи клики правеха за нейното проникване и разпространение сред трудещите се. На тези въпроси посветиха редица свои остри изказвания литературни и обществени дейци като Георги Бакалов, Д. И. Полянов, Л. Стоянов и др. Най-голямо внимание е отделено на популяризирането на съветската книга, на нейното влияние върху читателя. По-голямата част от спомените, особено във втория том, а също материалите в раздела „Статии и отзиви“ са посветени на тези въпроси. Не могат да се четат без възлание няколко стотици страници спомени, написани от книгоиздатели, партийни и ремсови дейци — разпространители на съветската литература, партизани, политзатворници, концлагеристи. Десетки статии и отзиви, публикувани навремето в партийния и прогресивния печат, са имали предназначението главно да популяризират произведенията на съветската литература, излезли в превод у нас. В тази отговорна и благородна работа — в тази „нетворческа“, „черна“ работа са влагали твърде много сили и страст писатели като Г. Бакалов, Г. Караславов, Л. Стоянов, Г. Цанев, Хр. Радевски, А. Тодоров и редица други. Освен рецензии за отделни творби, тези автори са излизали с кратки портретни очерци за най-известните съветски писатели. В двумият сборник са намерили място статии за М. Горки (от Л. Стоянов, Г. Бакалов, Д. Б. Митов, П. Динев), Вл. Маяковски (Гео Милев, Г. Цанев, Т. Павлов, М. Марчевски), Ал. Толстой (Л. Стоянов, Г. Караславов), А. Блок (Гео Милев, Г. Цанев) и др.

Приносът на отделните литературни дейци за популяризирането на съветската книга у нас се очертава добре в сборника. Той

* „Съветската литература в България 1918—1944 г.“, сборник от материали, спомени и документи, съставен и редактиран от Стойко Божков, Стоян Стоименов и Христо Дудевски, издателство на БАН, I том — 1961, т. II — 1964.

не е бил предмет на изследвания, а се вижда от поместените техни материали и документи, както и от спомени на съвременници. Представата, която книгата дава в това отношение, макар и вярна, не може да бъде смятана за пълна и изчерпателна, тъй като се откриват все нови и нови факти, някои от които съществени. Ще посоча само един пример — онзи момент от неотдавна излязлата мемоарна книга „Паметни години“ от Ангел Георгиев, в която авторът свидетелства за една прозиснена от Г. Бакалов още в първите години след Октомври беседа върху новата съветска поезия.

Що се отнася до конкретното разкриване на влиянието на съветската книга върху българския читател през периода 1918—1944 г., то статистите, спомените и документите дават много сведения, богат материал, но представата, която извличаме от него, е все пак много обща, сумарна. А този въпрос е твърде интересен. Въпросът е не толкова да се докаже, че съветската литература е повлияла върху българския читател (многобройни факти и примери доказват това влияние), колкото да се разкрият пътищата и насоките на това влияние, конкретно, в практически резултати да се посочат плодовете на влиянието. Мисля, че изданието щеше твърде много да спечели, ако в отделни спомени бе конкретно проследено въздействието върху българския читател на такива крупни произведения на съветската литература, преведени и възторжено посрещнати у нас, като „Тихият Дон“ и „Разораната целина“ от М. Шолохов, „Разгром“ от А. Фадеев, „Железният поток“ от Ал. Серафимович, „Цимент“ от Ф. Gladков, „Златният телец“ от Илф и Петров, „Хляб“ и „Петър Първи“ от Ал. Толстой, „На един дъх“ от Иля Еренбург и „Самотна лодка се белее“ от В. Катаев. Такива спомени биха дали любопитен материал за наблюдения относно психологията на литературното влияние върху обикновения читател.

По-друг е характерът на влиянието на съветската литература върху българския писател, върху българската литература. Многобройни материали в сборника са посветени на този въпрос. От тях се вижда, че традиционните връзки на българската литература с руската (класическа и революционно-демократична) литература продължават след Октомврийската социалистическа революция с нова сила, на нова основа, изменяйки в определена насока своя характер. Самата руска литература е вече руска съветска литература. В нея се извършва бърз процес на преодоляване естетико-идеологическата разслоеност, всевъзможните „изми“, които губят социална и идеологическа почва под себе си. Това е естествен процес на утвърждаване метода и литературата на социалистическия

реализъм. В сравнение с руската класическа, новата, съветската литература постеснява своите възможности да влияе върху българската литература. Това влияние се разпростира вече главно върху определено направление в нея — социалистическото, пролетарското направление, като, разбира се, едновременно засяга в значителна степен също писатели реалисти и демократи, които не са привърженици на социалистическо-реалистическия творчески метод. Но сега въздействието на руската литература е трайно, сериозно, то играе много голяма роля за укрепването и развитието на нашата социалистическо-реалистическа литература чрез обогатяване традициите от миналото, за творчески-професионалното и идеологическо издигане на нейните кадри, повечето от които сега са гръбнакът на българската литература.

Още преди 9 септември отделни литературни дейци направиха сериозен опит да очертаят насоките на влиянието, упражнявано от най-изтъкнати творци на съветската литература върху някои български автори. Бих посочил тук поместената и в рецензирания сборник студия на Г. Цанев „Маяковски у нас“, сп. „Изкуство и критика“, кн. 4 от 1940 г., а също страници от книгата на Т. Павлов „Поезията на Вл. Маяковски и някои основни въпроси на литературната теория и практика“ (издателство Д. Гологанов, 1940 г.). След 9 септември 1944 г., макар и да съществуваша благоприятни обективни условия за такава изследователско-сравнителска работа, дълго време нашите литературни критици и историци не обръщаха внимание на темата за влиянието на съветската литература върху българската. Изключение направи Ст. Каракостов, който в 1947 г. издаде книгата „Максим Горки и българската литература. Влияние и връзки“ (книгоиздателство на Съюза на българо-съветските дружества). Няколко години след това Йордан Цонев публикува изследване специално за влиянието на най-популярното у нас Горкиево произведение „Майка“ върху идейно-обществените движения („Романът на М. Горки „Майка“ в нашите идейни борби“, изд. „Наука и изкуство“). Неотдавна излезе част първа, цялостен историко-литературен труд на Иван Цветков за влиянието на основоположника на социалистическия реализъм върху нашата художествена литература — „Максим Горки и българската литература“ (издателство на БАН, 1964 г.).

С въпроса за влиянието на Максим Горки въсьем не се изчерпва темата за българо-съветските литературни връзки и за благотворното въздействие на съветската литература върху нашата. Николай Островски, авторът на „Как се каляваше стоманата“ също е оказал въздействие върху развитието на наши писатели. Въз основа на кон-

критични наблюдения и свидетелства на анкетирани автори Йордан Цонев подхвана темата за влиянието на Островски върху Ст. Ц. Даскалов, Емил Коралов, Д. Методиев, Д. Дамьянов и др. („Н. Островски и проблемата за положителния герой в творчеството на някои съвременни наши писатели“, „Славянска филология“, том 4, София, 1963), както и за оценките, които литературната критика в България дава за творчеството на Н. Островски („Николай Островски в нашата литературна критика“, „Известия на Института за литература“, кн. 12, 1962 г.). Това са очевидно части от едно широко замислено цялостно изследване за влиянието на Н. Островски в България. Че това е така, впрочем свидетелства например наличието и на друга публикация на Йордан Цонев — „Николай Островски и българското революционно-освободително движение“, „Годишник на Софийския университет“, филологически факултет, том 56, 1962 г. с нейните три раздела: „Н. Островски сред нашите политзаговорници“, „Н. Островски сред нашата борческа и революционна младеж“ и „Н. Островски в партизанските отряди“.

Хр. Дудевски, един от тримата съставители и редактори на двутомния сборник „Съветската литература в България 1918—1944“, излезе с книга „Българо-съветски литературни връзки“ (изд. „Наука и изкуство“, 1963 г.), която представлява сборник от следните очерци: „Въздействието на съветската художествена литература в България“, „Наш учител и приятел“ (за влиянието на М. Горки върху Г. Бакалов, П. К. Яворов, Ан. Страшимиров, Г. Караславов, Елин Пелин, Йордан Йовков, Хр. Смирненски, Л. Стоянов, Гьончо Белев и др.), „Ал. Блок“, „Демян Бедин“, „Българската литература и Ал. Толстой“ и „Христо Смирненски в Съветския съюз“. Тази година същият автор издаде книга за влиянието на Шолоховото творчество у нас — „М. Шолохов. Идеи, образи, проникване в България“ (изд. „Наука и изкуство“).

Не бих си позволил тази библиографска изчерпателност, ако не исках с нея да илюстрирам констатацията, че през последните няколко години нашите литературни историци вложиха чувствително повече усилия да разработят темата за влиянието на съветската литература върху българската. Не ще сгреша, ако отбележа, че работата по подготовката и издаването на сборника „Съветската литература в България, 1918—1944 г.“ сигурно е дала подтик в тази насока. Важното е тук да се подчертае и обстоятелството, че съветски литературни историци допринасят твърде много за осветляването на тези въпроси. Те излязоха с редица свои изследвания. Бих посочил например очерка „Маяковски в България“ от Л. Файгелман

(из книгата ѝ „Маяковски в страните на народната демокрация“, Москва, 1952), студията „Маяковски и българската революционна поезия“ от Д. Ф. Марков (из сб. „В. Маяковски в славянските страни на народната демокрация“, кн. 1, на „Краткие сообщения, Институт славяноведения АН СССР, 1951), изследването „Горки и българската литература“ от Д. Ф. Марков и др. Специални работи за българо-руските литературни връзки са писали също Н. С. Державин, К. Н. Державин, К. А. Конержински, Л. С. Ерихонов, Н. И. Кравцов, А. Л. Григориев и др. През 1964 г. Московското издателство „Наука“ обнародва книга „Русско-български литературни связи XX века“ от В. И. Злидиев. В първия раздел авторът проследява етапите на развитието на руско-българските литературни връзки, във втория осветлява ролята на Г. Бакалов в разпространението на руската и съветската литература в България, а в третия (последен) раздел на книгата се разкриват конкретно връзките на Л. Стоянов с руската и съветската литература. Това е сравнително най-цялостното съветско изследване по въпроси на българо-съветските литературни взаимоотношения. Да се надяваме, че и занапред както съветски литературатори, така и български литературни историци ще продължат тази линия на изследвания, за да се дойде до една относително по-системна, пълна и изчерпателна научна представа за проникването, разпространението и влиянието на съветската литература в България. Не ще и дума, че сборникът от материали, споменати и документи ще даде тласък в тази насока.

И все пак ми се струва, че що се отнася специално до влиянието на съветската литература върху развитието на социалистическо-реалистическото художествено литературно творчество у нас българските литературоведи, както и съветските (но за тях това е по-обяснимо, то е до голяма степен неизбежно, пък и не е тяхна съществена задача да се занимават с тези въпроси) и с най-сериозните си изследвания досега не надхвърлят равнището, което трябваше по същество да бъде вече изминат етап. Това е етапът на свидетелстване отделните факти и случаи на влияние, етапът на общите констатации. В неговите рамки, разбира се, твърде ценен материал дават писаните специално за сборника „Съветската литература в България, 1918—1944 г.“ мемоари: „Пътят на развитието“ от Л. Стоянов, „Октомври в моя живот“ от Ст. Ц. Даскалов, „Отзвучи от Октомврийската революция“ от Д. Осинин, „С Блок и Маяковски, и Есенин“ от Ламар, „Съветската литература — наша творческа атмосфера“ от А. Тодоров, „В деня на Октомври“ от К. Калчев, „Велик учител и приятел“ от Б. Валцарова и др. Изкушавам се да

изтъкна обаче, че и тези материали засягат в твърде общ план въпроса за конкретното творческо влияние на съветски автори и литературни творби върху дейци на нашата литература. Този въпрос стои открит пред нашите литературни историци и критици. На него би трябвало да бъдат посветени творчески анкети, които да представляват сериозно добавъчно средство за задълбочени и детайлни литературни анализи. По този път конкретно ще се разкрие влиянието на съветската литература върху писатели като Ст. Ц. Даскалов, Хр. Радевски, Л. Стоянов, Г. Караславов и др. Това може да стане в цялостни монографични изследвания за писателите, където темата за влиянието на съветската литература ще бъде един от разработваните въпроси. А би могло да стане в един или няколко сборника от очерци, в които да се проследява влиянието на съветското литературно творчество и мисъл върху най-изтъкнатите български писатели. Имам предвид изследвания, в които авторите не ще се задоволяват с едно просто сравнение между съветски и български творби, за да констатира общи мотиви, сходства в характеристиката на георите и използване на еднакви художествено-изобразителни средства, а ще държат точна и пълна сметка за онези исторически, обществено-икономически и политически условия, които обуславят близостта между сравняваните творби.

Редица статии, отзиви и спомени, намерили място в разглеждания сборник, засягат по-специално въпроса за въздействието на съветската литература (главно на съветската литературоведска, литературно-критическа и общоестетическа мисъл) върху развитието на нашето, българско марксистско литературоведение преди 9 септември 1944 г. Думата „засягат“ тук съвсем точно характеризира положението. Тази тема може би първа ще бъде разработвана както би следвало. Онова, което се знае от сборниците на Т. Павлов „На литературни и философски теми“ и „Критика и критика“, и от споменатата по-горе негова книга „Поезията на Вл. Маяковски и някои основни въпроси на литературната теория и практика“, а също от известната брошура на Г. Бакалов против меншевизма в литературоведението и от поместената в сборника някогашна статия на Сава Гановски „Диалектическият материализъм и литературата“ — всичко това, при критичното му възприемане и съобразяване с някогашните условия и задачи на мисловна дейност, може да послужи за сериозен анализ на значението, което съветската литературоведска и естетическа мисъл има за развитието на българското марксистско-ленинско литературознание преди освобождението от фашизма и капитализма.

Струва ми се, че историкът на нашата марксистка литературна мисъл не ще отминее без по-специално внимание ролята, която изиграха подготвената и преведена от Хр. Радевски и издадена в 1938 г. „Антология на съвременната руска поезия“ (включително и очеркът-предговор на Радевски към нея) и книгата на Д. Янакиев „Съвременна руска литература (к-во Д. Голганов, 1941 г.) за издигане на нейното равнище. Антологията на Хр. Радевски и споменатият предговор дадоха най-системна и цялостна при ония условия представа за съветската поезия, за нейното развитие и главно за успешната борба да се утвърди в нея социалистическият реализъм. След три години книгата на Д. Янакиев, която макар и информативно, представи над 100 имена на съветски писатели (в това число и най-крупни величини като Шолохов, Серафимович, Фадеев, Ал. Толстой, Гладков, Фурманов, Катаев и др.), също така запълни една значителна празнина в осведомеността и на литературоведите за словесното творчество в СССР. Но особена ценност за работниците в областта на литературознанието и литературната критика (пък и за писателите-белетристи, поети, драматурзи) представляваше преведената от А. Тодоров и издадена в 1940 г. книга на Л. Тимофеев „Теория на литературата“.

В Съветския съюз не само се развиваше една нова по идейно-естетическия си съдържание литература — литературата на социалистическия реализъм — но се създаваше нейната „теория“, така да се каже, създаваше се за пръв път стройна марксистко-ленинска теория на литературата въз основа на основополагащи изказвания на класиците на научния социализъм. Нашите литературни работници имаха възможност твърде откъслечно и най-общо да се запознават и то с отделни факти и моменти на този процес (особено полезни в това отношение бяха за тях материалите от първия конгрес на съветските писатели, станал в 1934 г.). Ето защо трудът на Л. Тимофеев, който бе учебен курс по теория на литературата, стана за тях наистина настолна книга, каквито впрочем бяха също излезлите преди това „Обща теория на изкуството“ от Т. Павлов и тритомната „История на западноевропейската литература“ от съветския професор Ф. Шилер. В спомена на А. Тодоров „Съветската литература — наша творческа атмосфера“ (сборника, т. I) четем: „Предвегосентимврийското издание (на „Теория на литературата“ от Л. Тимофеев. Добавка моя — Ив. В.) стана настолна книга на нашата прогресивна литературна младеж, която я изучаваха по кръжоци и срещи.“ Преводът на книгата подчертава, че младите литератори са посрещнали тази съветска литературоведска книга „като открове-

ние — особено новите за тях понятия за „типизацията“, „индивидуализацията“, „художествения образ“ и др. Именно в ония години за пръв път у нас се заговори за художествения метод като за нещо, което не се слива със светогледа (както се приемаше до онова време); цензурните условия не позволяваха откровено-марксистическата терминология и социалистическият реализъм бе наричан в нашите леви издания „художествен реализъм“ (така го нарича и Никола Вапцаров в своите литературни рецензии). Но независимо от тая принудена промяна на термините нашето литературознание вървеше по ясният път, очертаван от съветското литературознание. . .“ В своя спомен А. Тодоров разказва между другото за изучаването на Л. Тимофеевата книга в софийския литературен кръжок „Христо Смирненски“, в който са участвували млади писатели като Камен Калчев, Иван Мартинов и др. В спомена на Ал. Кирков „Нашите мълчаливи приятели“ (т. II), посветен на ролята на съветските книги в живота на ремсовата младеж и на политзатворниците-комунисти през периода 1941—1944 г., се казва следното за „Теория на литературата“: „Друга инициатива в областта на литературата, развита в плевенския затвор, е изучаването на изключително ценната книга „Теория на литературата“ от Л. И. Тимофеев. В кръжока (б. м.: съставен за изучаване на тази книга. Ив. В.). . . всеки от участниците разработваше глава от учебника и правеше разяснения на текста, като примери можеше да дава и от други прочетени книги. Особен интерес будеха у нас въпросите за идейност и майсторство, за композиция на литературната творба, за стила на писателя и пр. Книгата на Тимофеев изобилствуваше с откъси от руската лите-

ратурна класика, от съветската литература и цялата беше извънредно полезна. „Теория на литературата“ бе един от вдъхновителите ни за работа в областта на литературата. В това отношение ние си създадохме сравнително добри условия: твърде богата библиотека, разговори, спорове, опити за оригинално творчество (обсъждане на тия материали) и пр. В нашия кръжок дори разгледахме статиите на В. И. Ленин за Лев Толстой. . .“

Мисля, че тепърва предстои — въз основа на спомен и изследвания — да се разкрие подробно и задълбочено ролята на съветската литературоведска мисъл и по-специално на книгата „Теория на литературата“ за развитието на българското марксистко-ленинско литературознание.

*

Двухтомникът „Съветската литература в България, 1918—1944 г.“ подсказва колко голяма и благодарна е темата за влиянието на съветското художествено-литературно творчество у нас. От друга страна, не само за масовия читател, комуто са недостъпни многобройните използвани за сборника източници, но и за литератора с по-специални интереси по отношение на българо-съветските литературни връзки, извършената от тримата съставители и редактори работа е от неосенимо значение. Без нея едва ли някой, дори и ако е съвременник на периода 1918—1944 г., може да има такава цялостна, конкретна и точна представа за въздействието на съветската литература върху българските читатели и писатели, каквато се добива от рецензирания сборник. Всичко това определя големия принос на Стойко Божков, Стоян Стоименов и Христо Дудевски.

Иван Вандов

ПОРТРЕТИТЕ НА ЕДИН КРИТИК

Доверявам се на тези критики, които носят със себе си атмосферата на изкуството, неговата чудесна хипноза. През последните години те стават все повече. От тях не лъха на кабинетна плесен или досадна лекторска назидателност. Те изместват от съзнанието на моето поколение представата за критика-прототип на Чеховия човек в калъф, която се беше вгнездила у нас от скучните силогизми на гимназиалните учебници и христоматии от преди десетина години. . .

С читателите те не разговарят от трибуна. Чуждо им е академичното достояние. Със своя заразяващ ентусиазъм, с чудатата си,

непресекваща пламенност те приличат на художниците от бедните тавански ателиета, дето сред разхвърляното пъстрорцветие на бои, платна и евтини мебели се водят нескончаеми страстни спорове за изкуството, пие се вино и се рецитират нови стихове, танцува се лудо и под мансардните сводове се четат бунтарски авангардни манифести. . .

Но очерците на Симеон Султанов не са белязани и от бохемското лекомислие и небрежност. Не са една вдъхновена, но произволна импровизация. Напразно „блустителите“ на академичния канон ще търсят да го уязвят в научна некомпетентност,